

15. Лексютина Я. В. Деятельность Тайваньского и китайского лобби в США // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 6 : философия, политология, социология, психология, право, международные отношения. 2009. Вып. 1. С. 109–120.
16. Chang J. J. L. United States – China normalization : An evaluation of foreign policy decision making. Denver (Colorado) : Denver University Press, 1986. 246 p.

УДК 930:94:327(438:470+570)*С. КУТШЭБА

М. М. МЯЗГА

(УА «Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

ГІСТОРЫЯ ПОЛЬСКА-САВЕЦКІХ АДНОСІН У ДАСЛЕДАВАННЯХ С. КУТШЭБЫ

У артыкуле даследавана гістарыяграфічная спадчына адного з буйнешых польскіх гісторыкаў міжваеннага часу С. Кутшэбы. Паказана, што для яго гістарычных прац характэрны тыповыя рысы тагачаснай польскай гістарыяграфіі пры даследаванні польска-савецкіх адносін. Паколькі даследаваліся злабадзённыя праблемы стасункаў паміж Польшчай і Расіяй, палітычны фактар аказаў істотны ўплыў на змест работ.

З аднаўленнем незалежнасці Польшчы ў 1918 г. пачаўся новы этап у развіцці яе гістарычнай навукі. Адрадзіўшаяся дзяржава шукала ў гісторыі аргументы для абгрунтавання сваёй палітыкі. Для польскіх гісторыкаў цяпер, у адрозненні ад папярэдняга часу, прадметам даследавання стала палітыка ўласнай дзяржавы. У гістарычнай грамадскасці склалася перакананне, што гістарычная навука павінна служыць справе станаўлення і ўмацавання польскай дзяржаўнасці. У 1920 г. на Усепольскай канферэнцыі гісторыкаў у Варшаве адзначалася, што «праца гісторыкаў павінна быць найбольш цесна звязана з агульнымі арганізацыйнымі намаганнямі, накіраванымі на станаўленне дзяржавы» [1, s. 4–7]. Для польскай палітыкі пасля аднаўлення незалежнасці краіны адным з важнейшых было пытанне ўзаемаадносін з Савецкай Расіяй. Паміж дзвюма краінамі пачынаецца жорсткая ідэйна-палітычная барацьба, у якой актыўны ўдзел брала і гістарычная навука. Пры гэтым польскія гісторыкі, адстойваючы знешнепалітычныя інтарэсы сваёй дзяржавы, раздзяляліся на пэўныя

плыні галоўным чынам у залежнасці ад таго, знешнепалітычную лінію якіх палітычных сіл яны падтрымлівалі. Адным з буйнейшых польскіх гісторыкаў міжваеннага часу, які ў палітычным плане быў блізкі да нацыянальнай дэмакратыі і ў сваіх даследаваннях абгрунтаваў яе палітыку, у тым ліку і ў дачыненні да Савецкай Расіі, з'яўляўся Станіслаў Кутшэба. У дадзеным артыкуле мы паспрабуем высветліць, якія аспекты польска-савецкіх адносін, польскай усходняй палітыкі сталі прадметам яго даследавання, наколькі абгрунтаванымі з'яўляюцца тыя высновы і канцэпцыі, што былі ім пабудаваны, у якой ступені на вынікі даследаванняў паўплывалі палітычныя сімпатыі і антыпатыі даследчыка. Асобныя савецкія і постсавецкія аўтары ў сваіх даследаваннях спыняліся на характарыстыцы польскай міжваеннай гістарыяграфіі. Так, П. Альшанскі адзначаў прыналежнасць С. Кутшэбы да правага напрамку польскай міжваеннай гістарыяграфіі і лічыў яго адным з распрацоўшчыкаў канцэпцыі «двух ворагаў» [2, с. 8–9]. Але ў цэлым яшчэ далёка не ўсе аспекты развіцця польскай міжваеннай гістарыяграфіі атрымалі належнае асвятленне даследчыкаў на постсавецкай прасторы. Гэта датычыцца і творчасці С. Кутшэбы.

Цэнтральнай падзеяй у адносінах паміж Польшчай і Расіяй у міжваенны час была вайна паміж дзвюма краінамі 1919–1920 гадоў. У сваіх навуковых даследаваннях С. Кутшэба шмат увагі надаў гісторыі гэтай вайны. Разглядаючы прычыны яе ўзнікнення, польская гістарыяграфія імкнулася абгрунтаваць планы сваёй дзяржавы па ўсталяванню кантроля над беларускімі, украінскімі і літоўскімі землямі. У гэтым агульным русле вытрыманы і работы С. Кутшэбы. Для апраўдання польскай палітыкі ў дачыненні да «ўсходніх крэсаў» ён спасылаецца на этнічныя аргументы. У адной са сваіх прац ён сцвярджаў, што рускія несправядліва лічаць беларусаў часткаю свайго этнаса. Беларусы складаюць «асобнае этнаграфічнае славянскае племя», беларуская мова з'яўляецца асобнай, яна «напоўнена польскімі словамі і лепш разумеецца палякамі, чым рускімі» [3, с. 187–190]. Тым самым, вылучаецца тэзіс аб этнічнай блізкасці беларусаў з палякамі для апраўдання далучэння да Польшчы беларускіх зямель. С. Кутшэба ў 1921 г. друкуе работу, у якой даказвае, што на Віленшчыне, у Заходняй Беларусі палякі мелі яўную большасць сярод насельніцтва. Адпаведна, Польшча павінна была выступіць у іх абарону супраць наступаўшых бальшавікоў, якія занялі «гістарычную Літву, шэраг валасцей Літвы этнаграфічнай», а таксама землі Беларусі. Асабліва негатаўна было ўспрынята ў Польшчы заняцце бальшавікамі Вільні, «сярод жыхароў якой палякі яўна мелі большасць» [4, с. 162]. С. Кутшэба звязваў пачатак польска-савецкай вайны і з імкненнем Польшчы рэалізаваць свае планы па аслабленню Расіі [5, с. 173]. На наш погляд, С. Кутшэба

мае рацыю, калі асноўную прычыну вайны бачыць ў імкненні Польшчы аслабіць Расію, а зрабіць гэта можна было праз адарванне ад яе заходніх ускраін. Можна пагадзіцца і з тэзісам аб неабходнасці для Польшчы супрацьстаяць пагрозе распаўсюджвання сацыялістычнай рэвалюцыі зімой-вясной 1919 г. на штыках Чырвонай Арміі.

Адзін з аргументаў, які С. Кутшэба прыводзіць, каб апраўдаць польскую экспансію на «ўсходнія крэсы», – гэта няздольнасць беларусаў стварыць уласную нацыянальную дзяржаву. Ён адзначае слабасць беларускага нацыянальнага руху і нацыянальнай свядомасці беларусаў, што не дазволіла стварыць неабходнае асяроддзе для рэалізацыі ідэі федэрацыі [5, s.167]. Пры гэтым, на яго думку, польскія ўлады шмат рабілі каб заваяваць сімпатыі насельніцтва на акупіраваных тэрыторыях «усходніх крэсаў». Для доказу гэтага тэзіса С. Кутшэба спасылаецца на тое, што польскія ўлады на акупіраванай тэрыторыі Беларусі і Украіны дазвалялі свабоднае карыстанне беларускай і ўкраінскай мовай, у тым ліку і пры звароце ва ўладныя структуры. Праўда, прызнаваў, што мовай ўлады была польская [5, s. 163].

С. Кутшэба адзначаў наяўнасць двух канцэпцый у польскіх палітычных колах адносна праходжання ўсходняй граніцы краіны: федэрацыі і інкарпарацыі. Сам ён аддаваў перавагу апошняй. На ягоную думку, ідэя федэрацыі заснавана на тым, што этнічныя літоўскія і беларускія землі былі прапітаны польскай культурай, насычаны польскай традыцыяй і таму цягацелі да Польшчы. Народы, якія жылі на гэтых землях, маглі ўтварыць сваю дзяржаву ў межах ВКЛ па Люблінскай ўніі 1569 г., і ўступіць у новую ўнію з Польшчай. Тым самым, як лічыў С. Кутшэба, Польшча была б адзелена ад Расіі моцнай дзяржавай. Самым слабым бокам гэтай канцэпцыі С. Кутшэба лічыў тое, што літоўцы пра федэрацыю і чуць нічога не хацелі. Супраць ідэі ўніі выступала польскае насельніцтва ў Літве, асабліва ў Вільні, якое жадала непасрэднага далучэння да Польшчы. Канцэпцыю інкарпарацыі ён разглядаў як ідэю польскіх палітычных колаў дамовіцца з Расіяй на аснове раздзелу беларускіх зямель. Прадугледжвалася ўключэнне ў склад Польшчы як інтэграванай складовай часткі тых беларускіх зямель, на якіх назіралася абсалютная ці адносная перавага польскага насельніцтва, увогуле, пераважала насельніцтва каталіцкае, нягледзячы на нацыянальнасць, зямель якія былі пранікнуты польскай культурай. Тую частку беларускіх зямель, дзе пераважалі праваслаўныя беларусы, мелася на ўвазе аддаць Расіі [4, s. 164–165, 167–168]. С. Кутшэба дастаткова грунтоўна раскрыў у сваіх работах сутнасць канцэпцый федэрацыі і інкарпарацыі. Праз першую з іх Ю. Пілсудскі імкнуўся максімальна далёка на ўсход

адкінуць Расію і адгарадзіцца ад яе бар'ерам у выглядзе створанай на тэрыторыі былога ВКЛ дзяржавы. Канцэпцыя інкарпарацыі грунтавалася на ідэі пагаднення з Расіяй.

Апошняя спроба рэалізацыі ідэі федэрацыі, на думку С. Кутшэбы, быў паход Ю. Пілсудскага на Кіеў. Ён хацеў аддзяліць Украіну ад Расіі і дапамагчы С. Петлюры стварыць незалежную ўкраінскую дзяржаву ўзамен за яго адмову ад прытэнзій на Усходнюю Галіцыю і частку Усходняй Валыні. Але гэты план Пілсудскага прадстаўляецца даследчыку нерэалістычным, бо на Украіне не хапала дзяржаватворацых сіл [5, s. 173–174]. Ацэньваючы канцэпцыі інкарпарацыі і федэрацыі з пункту гледжання будучых адносін з Расіяй, С. Кутшэба лічыў больш прымальнай для Польшчы першую. Ён тлумачыў гэта тым, што «буферная дзяржава, якая была б утворана паміж Польшчай і Расіяй, стане полем пастаяннай барацьбы паміж Польшчай і Расіяй». А для Польшчы існуе пастаянная пагроза з боку Германіі. Таму яна вымушана шукаць пагадненне з Расіяй. Для гэтага Польшча не павінна імкнуцца адсунуць свае граніцы занадта далёка на ўсход [5, s.167–168].

У польскай гістарыяграфіі прысутнічаў пункт гледжання аб залежнасці Польшчы ў рашэнні пытання аб граніцах ад пазіцыі краін Захаду. Яго падтрымліваў і С. Кутшэба, які ўказваў у якасці аднаго з ключавых момантаў, што вызначаў палітыку Польшчы па пытанню граніцы, тое, што яна вымушана была лічыцца з пазіцыяй Антанта, якая ўзяла на сябе права рэгуляваць пытанне ўсходняй граніцы Польшчы [5, s. 164]. Ужо ў пачатку Парыжскай мірнай канферэнцыі, лічыць С. Кутшэба, стала зразумелым, што саюзнікі пагадзяцца перадаць Польшчы спрэчныя з Расіяй тэрыторыі толькі на аснове пагаднення паміж Польшчай і Расіяй. Ён адзначаў, што пры гэтым ЗША займалі пазіцыю стварэння Польшчы ў яе этнічных граніцах. Англія таксама выступала праціўнікам утварэння «вялікай Польшчы». Найбольш спрыяльнай для Польшчы ў пытанні аб граніцы з'яўлялася пазіцыя Францыі, якая была зацікаўлена ў стварэнні моцнай польскай дзяржавы, якая была б здольна хоць часова замяніць Францыі Расію ў якасці саюзніка. Як негатывнае для Польшчы ацэньвае С. Кутшэба рашэнне Парыжскай канферэнцыі ад 8 снежня 1919 г. аб усталяванні лініі, на захад ад якой польскі ўрад атрымаў права ствараць адміністрацыю [4, s. 164]. Сапраўды, улічваючы рашэнні, прынятыя на Парыжскай канферэнцыі, пагадненні, якія былі падпісаны ў Спа ў ліпені 1920 г., можна пагадзіцца, што Антанта не збіралася задавальняць прытэнзіі Польшчы адносна яе ўсходняй граніцы.

Імкненне прадставіць палітыку сваёй дзяржавы ў найбольш выгадным святле прасочваецца і ў тых выпадках, калі С. Кутшэба

звяртаецца да вывучэння спроб мірнага ўрэгулявання польска-савецкага канфлікта. Ён прызнае, што ініцыятыва мірных перагавораў у гэты час зыходзіла з савецкага боку, які 29 студзеня 1920 г. звярнуўся да польскага ўрада з адпаведнай прапановай. У Польшчы ішла барацьба паміж прыхільнікамі перагавораў і тымі, хто выступаў за працяг вайны. Пры гэтым, большасць у польскай правячай эліце выступала за мір. Віну за зрыў спроб мірнага ўрэгулявання зімой – вясной 1920 г. С. Кутшэба ўскладае на Савецкую Расію. Яна не была настроена на дасягненне міру і спадзявалася задаволіць свае інтарэсы з дапамогай ваенных дзеянняў, аб чым сведчыла падрыхтоўка наступлення на Дзвіне. Што датычыцца паходу Ю. Пілсудскага на Кіеў, то ён падаецца як польскі адказ на пагрозу савецкага наступлення [5, s. 171–172]. Неабходна адзначыць, што паход Ю. Пілсудскага на Кіеў планаваўся для рэалізацыі галоўнага пункта яго ўсходняй палітыкі з пачатку 1920 г. – стварэння незалежнай ад Расіі Украінскай дзяржавы. Таму польскі бок не быў зацікаўлены ў завяршэнні вайны вясной 1920 г.

Характарызуючы мэты Савецкай Расіі ў вайне з Польшчай, С. Кутшэба адзначаў, што «вайна з бальшавікамі пагражала не толькі стратай часткі тэрыторыі ... пагражала яна ... сацыяльнай рэвалюцыяй, а ў далейшым ліквідацыяй польскай дзяржавы» [4, s. 175–176]. На сённяшні дзень крыніцы, якія маюцца ў распараджэнні даследчыкаў, дазваляюць зрабіць выснову аб імкненні Савецкай Расіі летам 1920 г. з дапамогай Чырвонай Арміі прынесці сацыялістычную рэвалюцыю ў Польшчу, што фактычна азначала для яе страту незалежнасці.

Наступны аспект польска-савецкіх адносін міжваеннага часу, да вывучэння якога звяртаецца ў сваіх працах С. Кутшэба, – падрыхтоўка і падпісанне Рыжскага міру. На яго думку, «катастрафічнае становішча савецкіх войскаў» пасля Варшаўскай бітвы садзейнічала таму, што Расія і Польшча «без асаблівых цяжкасцей» прыйшлі да заключэння папярэдняга міру [4, s. 183]. Сапраўды, першапачаткова савецкі ўрад выставіў Польшчы надзвычай цяжкія ўмовы міру. Але пасля паражэння Чырвонай Арміі пад Варшавай ён праявіў гатоўнасць ісці на значныя саступкі, што было адлюстравана ў пастанове УЦВК ад 23 верасня 1920 г. С. Кутшэба выказваў пункт гледжання, згодна якому ў ходзе перамоў стала відавочна, што граніца пройдзе непасрэдна з Расіяй і граніцу неабходна правесці так, «каб яна не была прадметам спрэчак у цяперашні час і ў будучым» [6, s. 51]. Ён адзначае, што Рыжскі мір задаволіў не ўсіх у Польшчы. Гучаў пункт гледжання, што ў руках Расіі засталіся тэрыторыі, на якіх жыве польскае насельніцтва і знаходзяцца польскія маёнткі. Але большасць польскага грамадства з задавальненнем сустрэла ўмовы міру, які мог стаць асновай трывалага

ўрэгулявання польска-расійскіх адносін [4, s. 186–187]. Адзначым, што сярод незадаволеных Рыжскім дагаворам быў і Ю. Пілсудскі, які адкрыта гаварыў аб гэтым блізкім да яго афіцэрам польскай арміі.

Сярод польскіх даследчыкаў міжваеннага часу шырокае распаўсюджанне атрымала гіпотыза, згодна якой Рыжскі дагавор па віне савецкага боку не стаў асновай для наладжвання добрасуседскіх адносін паміж Савецкай Расіяй і Польшчай у міжваенны час. Свой уклад у распрацоўку гэтай канцэпцыі ўнёс і С. Кутшэба. Ён указваў на невыкананне савецкім бокам шэрагу палажэнняў Рыжскага дагавора і пры гэтым адзначаў, што «пры заключэнні Рыжскага дагавора забылі аб гарантыях і цяпер ад добрай волі савецкага ўрада залежыць, выконваць гэты трактат ці не. А гэтай добрай волі там не шмат» [6, s. 58]. Дакументы сведчаць, што савецкі бок імкнуўся максімальна зацягнуць выкананне матэр'яльных абавязацельстваў па Рыжскаму дагавору. Член калегіі НКЗС Я. Ганецкі ў лісце паўпраду ў Варшаве ад 1 чэрвеня 1923 г. з гэтай нагоды пісаў: «Без перабольшвання можна сказаць, што мы за прайшоўшыя два гады выканалі не больш адной сотай абавязацельстваў. У гэтым пытанні мы праявілі сабатаж максімальны» [7, л. 103]. Нягледзячы на існаванне сур'ёзных праблем у польска-савецкіх адносінах, С. Кутшэба лічыў для Польшчы вельмі пажаданым прыйсці да пагаднення менавіта з Расіяй, таму што «только так Польшча магла б забяспечыць сябе ад небяспекі з двух бакоў..., да чаго будуць імкнуцца немцы, шукаючы ўзаемапаразумення з Расіяй» [6, s. 57].

Пры гэтым С. Кутшэба прызнаваў наяўнасць негатыўных момантаў і ў палітыцы Польшчы, якія адмоўна ўплывалі на стан польска-савецкіх адносін. У даследаванні, якое было выдадзена ў 1923 г., у якасці такога фактара ён прызнаваў тое, «што палітыка Польшчы ідзе з французскай у адным напрамку» [6, s. 32–33]. Францыя ў той час цвёрда стаяла на пазіцыях непрызнання Савецкай Расіі, покуль тая не выканае яе ўмовы. Французскі ўрад аказваў ціск на Польшчу, каб і тая заняла больш жорсткую пазіцыю ў адносінах да Савецкай Расіі. Але, на думку С. Кутшэбы, Польшча, якая мела «з бальшавікамі агульную граніцу, стаць на такую пазіцыю не можа» [6, s. 35]. Можна таксама адзначыць і шэраг іншых момантаў польскай палітыкі, якія негатыўна ўплывалі на польска-савецкія адносіны: імкненне стварыць польска-балтыйскі саюз, падтрымка антысавецкіх арганізацый, парушэнне правоў нацыянальных меншасцей.

С. Кутшэба быў прыхільнікам польскага правага палітычнага лагера. Тым не менш, ён адстойваў пункт гледжання, што пашырэнне паўнамоцтваў урада Польшчы ў выніку майскага пераварота станоўча

паўплывала на яе становішча на міжнароднай арэне [8, s. 302]. На яго думку, «санацыйная Польшча» імкнулася падтрымліваць добрыя адносіны з рознымі дзяржавамі. Гэта, як лічыць С. Кутшэба, рабіла для яе немагчымым у сярэдзіне 1930-х гадоў заключэнне Усходняга пакта, які быў накіраваны супраць Германіі [8, s. 305]. Сапраўды, польскі ўрад лічыў падпісанне Усходняга пакта немагчымым, бо гэта азначала адступленне ад проводзімай ім палітыкі раўнавагі паміж Масквой і Берлінам, якую Ю. Пілсудскі лічыў асновай бяспекі краіны.

Такім чынам, працы С. Кутшэба, прысвечаныя гісторыі польска-савецкіх адносін, у цэлым былі вытрыманы ў агульным русле развіцця польскай гістарыяграфіі міжваеннага часу. Названы аўтар акцэнтаваў увагу на абгрунтаванне польскай усходняй палітыкі. Выразна прасочваецца імкненне ў максімальна прывабным святле паказаць палітыку сваёй дзяржавы, а пры даследаванні палітыкі Савецкай Расіі на першы план выходзіць крытычны пафас. Калі С. Кутшэба звяртаецца да праблемы ўсталявання польскай усходняй граніцы пасля Першай сусветнай вайны, яскрава абазначаецца яго палітычная блізкасць да польскай «правіцы», бо ён у гісторыі шукае аргументы для падтрымкі дактрыны інкарпарацыі. Палітычная ангажыраванасць аўтара некалькі зніжае навуковую значымасць яго даследаванняў, як і абмежаваны доступ да гістарычных крыніц.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1. Zakrzewski S. Historjografja polska wobec wskrzeszenia panstwa. Lwów : Druk. zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1924. 39 s.
2. Ольшанский П. Н. Рижский договор и развитие советско-польских отношений. 1921–1924. М. : Наука, 1974. 288 с.
3. Kutrzeba S. Kongres, traktat i Polska. Warszawa : Gebethner i Wolff, 1919. 198 s.
4. Kutrzeba S. Polska odrodzona 1914–1921. Krakow : Gebethner i Wolff, 1921. 230 s.
5. Kutrzeba S. Polska odrodzona 1914–1922. Krakow : Gebethner i Wolff, 1922. 264 s.
6. Kutrzeba S. Nasza polityka zagraniczna. Krakow : Druk. «Głos Narodu», 1923. 121 s.
7. Архив внешней политики Российской Федерации. Ф. 04. Оп. 32. П. 212. Д. 52564. Т. 1.
8. Kutrzeba S. Polska odrodzona. 1914–1928 Warszawa : Nakład Gebethnera i Wolffa, 1935. 322 s.